

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Марченка Михайла Андрійовича на тему: «Формування і розвиток юридичної категорії «гідність» (порівняльно-правовий аспект)», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право)

Ступінь актуальності обраної теми. Дисертаційне дослідження М. А. Марченка на тему: «Формування і розвиток юридичної категорії «гідність» (порівняльно-правовий аспект)» характеризується належним ступенем актуальності, стосується необхідного кола правових питань, зумовлюється об'єктивними тенденціями трансформацій важливих аспектів державного-правового життя в Україні не лише на рівні загальних суспільно-політичних питань, а й військово-політичного розуміння концепції подальшого розвитку правової системи нашої держави в реаліях сьогодення, які характеризуються наявними загрозами для української державності, її демократичних правових інституцій, пересічних громадян, а також забезпечення їх прав і свобод, честі та гідності, недоторканності та безпеки.

Адже сьогоденні загрози та виклики, які спіткали нашу державу, вимагають від вітчизняної юридичної думки переосмислення рівня забезпеченості та захищеності життєво важливих інтересів нашої держави та кожного громадянина, основоположні юридичні категорії, відповідно до сутності та змісту яких формується правосвідомість українського суспільства, що здійснює свій вплив на розвиток України як правової держави, а також вектор її розвитку в стратегічному напрямку європейської інтеграції, досягнення високих критеріїв демократії, верховенства права та поваги до прав людини.

Актуальність теми дисертаційного дослідження М. А. Марченка характеризується теоретичною і практичною значущістю отриманих результатів, особливо в сьогоденних умовах, які характеризуються згуртованістю українського суспільства та держави, змінами у правовій системі

з урахуванням сукупності зовнішніх та внутрішніх загроз. Відтак в умовах дії в нашій державі правового режиму воєнного стану особливої уваги набувають питання, по'язані з людиною, її життям і здоров'ям, забезпеченням її гідності та безпеки. Нинішні загрози для України як національної держави, а також усього українського суспільства, яке є носієм певних фундаментальних цінностей, що є складовими компонентами самоідентифікації людини як представника соціуму, актуалізують проблематику належного нормативно-правового забезпечення, реалізації та захисту невід'ємних від особи благ, що не мають матеріального вираження, проте є вкрай важливими для людини не лише як суб'єкта правовідносин, але й як біопсихосоціальної цінності.

Запропонований у дослідженні теоретично-порівняльний аналіз багатовимірності гідності, покликаний з'ясувати насамперед ціннісно-сміслові аспекти юридичної категорії «гідність», надати характеристику основним концепціям щодо вказаної категорії, а також виявити основні проблеми розвитку взаємовідносин в контексті реалізації кожною особою невід'ємного права на повагу до гідності. Такий підхід у дослідженні гідності, як багатоаспектного явища, надає можливість не лише зафіксувати той факт, що гідність є особливим феноменом, який має різні ціннісно-нормативні рівні свого прояву, які діалектично взаємопов'язані та мають найважливіше значення для забезпечення прогресивного розвитку суспільства і держави, але й найбільш повно з'ясувати проблемний правовий простір задля практичної реалізації її змісту.

Згадане зумовлює нагальну потребу в проведенні такого типу дослідження, спрямованого на з'ясування найбільш актуальних загальнотеоретичних питань, пов'язаних з визначенням сутності, природи та призначення людської гідності як необхідної передумови та органічної складової як права, так і моралі в контексті сучасного демократичного правового розвитку, що має як загальнотеоретичне значення, так і перспективу практичного застосування у різних площинах правової дійсності.

Підхід до вибору та формулювання теми дисертаційного дослідження є коректним, її обсяг і складність відповідають необхідному рівню дисертації на здобуття ступеня доктора філософії, а обраний об'єкт і предмет дослідження відповідає змісту спеціальності 081 «Право».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Рецензована дисертаційна робота Марченка М.А. містить цілу низку аргументованих на належному рівні авторських наукових положень, висновків і рекомендацій, які становлять науковий і практичний інтерес та відповідають існуючим вимогам до робіт такого рівня.

Відповідає меті і завданням даного дисертаційного дослідження й обсяг джерельної бази дослідження. Дисертантом використано необхідну і достатню кількість наукових та інших джерел, які включають як наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, так і вітчизняну та міжнародну нормативно-правову базу.

Положення дисертації викладені у достатньо чіткий та науково виважений спосіб. Дисертант послідовно аргументує та обґрунтовує свою позицію. Аналіз наведених у дисертаційному дослідженні наукових положень, висновків і рекомендацій дозволяє зробити висновок про належну ступінь їх обґрунтованості та аргументованості у тексті дисертаційної роботи.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Передовсім, дисертація Марченка М.А. є однією із перших спроб здійснення аналізу досліджуваної юридичної категорії в межах правових підходів та поглядів, запропонованих в межах концепцій щодо різних видів правових сімей, а також в рамках національної правової системи на міжгалузевому рівні.

Можна зробити чіткий висновок, що наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні Марченка М.А., характеризуються належною для такого типу робіт новизною і тому безперечно

представляють інтерес з позицій розвитку вітчизняного правознавства, так само вони можуть застосовуватися у практичній діяльності.

Очевидно, що наукова новизна дисертації є результатом плідної роботи, проведеної автором, і включає в себе положення, які обґрунтовані Марченком М.А у дисертаційному дослідженні. Передовсім слід відзначити положення, які стосуються:

- 1) дослідження прецедентної практики Європейського суду з прав людини, а також його актуальних роз'яснень та рекомендацій;
- 2) визначення ключових відмінностей правових підходів та поглядів представників юридичної думки країн ісламського світу;
- 3) нормативно-правового забезпечення людської гідності через призму найвищих за своєю юридичною силою нормативно-правових актів країн Європейського Союзу, а також конституцій таких країн, як Французька Республіка, Королівство Бельгія, Польська Республіка Королівство Іспанія тощо;
- 4) належної аргументації щодо необхідності дослідження та аналізу такого явища, як «національна гідність», оскільки відповідно до проаналізованих положень законодавства України вказана категорія вживається в контексті необхідності захисту «національної гідності» від спроб її приниження, а також забезпечення поваги до неї;

Дисертант послідовно і обґрунтовано розкриває зміст категорії «гідності» з урахуванням історичних та ґносеологічних особливостей формування та розвитку уявлень про справедливість, право та мораль, а також сучасних підходів до розуміння даної категорії. Не менш важливим є акцент на визначенні багатоаспектності природи гідності як фундаментальної передумови та невід'ємного компонента права. Автор запропонованого дисертаційного дослідження виявляє складові гідності в контексті співвідношення права і моралі, з'ясовуючи роль та значення гідності у розвитку сучасного позитивного права. Аргументовано розкривається змістовна наповненість юридичної категорії «гідність» та її розуміння у кроссекторальному ключі, а також на рівні

релігійного та культурологічного світосприйняття. Ґрунтовно розкривається проблематика категоріального розуміння гідності, як на суто галузевому, так і міжгалузевому рівнях.

Послідовно та виважено викладено зміст необхідних анотацій, у вступі дисертаційного дослідження обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета і основні завдання дослідження, характеризується методологічна і науково-теоретична основа роботи, наукова новизна отриманих результатів, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, виокремлюються положення щодо їх апробації тощо.

У розділі 1 «Теоретико-правовий аналіз юридичної категорії «гідність» дисертант дослідив темпоральні закономірності розвитку правосвідомості людини в контексті відношення до категорії гідності, сприйняття та усвідомлення людиною себе як особистості, а також свого місця в межах правового простору, фактичних правовідносин відповідно до конкретного історичного періоду розвитку людства, що, подекуди, визначалося передовсім належністю індивіда до певної верстви суспільства, класу, касти тощо. В рамках методологічної складової дослідження гідності як юридичної категорії, дисертант належним чином обґрунтував використання різноманітних загальнонаукових та приватнонаукових методів.

У розділі 2 «Гідність людини як юридична категорія (темпорально-просторовий контекст)» дисертант змістовно розкрив сутність та природу такого соціально-правового феномена, як гідність, яке розглядається у багатовимірному контексті через призму феноменальності людини як універсальної біопсихосоціальної цінності. Водночас, дисертант здійснив змістовний аналіз європейсько-правового та мусульманського контексту щодо людської гідності, визначивши роль і місце гідності людини у правових реаліях європейських країн, а також визначив ключові відмінності об'єкта пізнання в межах юридичних поглядів ісламських правників.

У розділі 3 «Юридична категорія «гідність» у правозастосовній міжнародній та вітчизняній практиці (теоретико-прикладний аспект)»

дисертант ґрунтовно опрацював проблематику розуміння юридичної категорії «гідність» та права особи на повагу до її гідності в межах національного законодавства на міжгалузевому рівні. Відтак зазначається, що правова категорія «гідність» по-різному розглядається представниками української юридичної науки, що призводить до певних відмінностей у правозастосовній практиці щодо взаємовідносин, які виникають у зв'язку з реалізацією особами свого права на повагу до гідності.

Дисертантом акцентується увага на необхідності проведення окремого наукового дослідження такого актуального явища правової реальності в сучасних умовах військового супротиву зовнішній агресії як «національна гідність», позаяк відповідно до положень національного законодавства досліджувана юридична категорія «гідність» вживається в контексті забезпечення поваги до неї на загальнодержавному рівні, а також необхідності захисту «національної гідності» від спроб її приниження.

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою публікації. Основні положення і висновки, зроблені під час дослідження, відображено у семи наукових працях, зокрема, у п'ятих наукових статтях, які опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук, а також у двох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Аналіз опублікованих здобувачем наукових статей та тез доповідей на науково-практичних конференціях дозволяє дійти до обґрунтованого висновку про належну повноту викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. При рецензуванні дисертаційного дослідження Марченка Михайла Андрійовича не було виявлено запозичень наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, без зазначення авторства (академічного плагіату). Автор дотримується правил цитування та здійснення посилань, належно оформлюючи цитати. Слід наголосити й на тому, що використання цитат у дисертації є помірним та доречним.

Дисертант уникає самоплагіату навіть у тих публікаціях, які було зараховано за темою дисертації. У публікаціях автор розкриває більш детально низку аспектів даного дисертаційного дослідження, що представляють основні результати дисертації, а у тексті дисертаційної роботи посилається зокрема й на свої власні роботи, які було зараховано за темою дисертації.

Аналіз дисертаційного дослідження дозволяє зробити висновок про відсутність текстових фальсифікацій чи фабрикацій.

Зауваження щодо змісту дисертації. Позитивно оцінюючи проведену наукову роботу, необхідно зазначити, що дисертація Марченка Михайла Андрійовича як і будь яке наукове дослідження містить окремі висновки та положення, які відображають спірні теоретичні позиції або суб'єктивне сприйняття їх автором, що спонукає до дискусії з їх приводу, а саме:

1. На ст. 134 дисертації автор обґрунтовує надану ним дефініцію такої категорії, як «національна гідність», під якою яку пропонується розуміти сукупність життєво важливих складових національної свідомості, які визнаються, проголошуються та забезпечуються чинним законодавством, відповідно до яких особа усвідомлює свою приналежність до певної національної спільноти, її традицій, історії, культури, мови тощо.

У зв'язку із цим виникає питання щодо додаткової конкретизації (тлумачення) окремих положень, через визначення їх рис та ознак у межах юридичної науки, а саме: «життєво важливий» та «національна свідомість».

2. Не завжди достатньо послідовно використовуються поняття «юридична категорія «гідність» та «людська гідність». У зв'язку із цим, у вказаному предметному контексті нечітко сформульованим залишається висновок щодо особливостей співвідношення цих понять, їх спільних та відмінних рис. Слід більш виразно їх продемонструвати.

3. Підсилило б в цілому позитивне враження від дисертаційної роботи надання її автором більш конкретних рекомендацій щодо удосконалення норм чинного законодавства України, прийняття яких надало б можливість забезпечити більш високий рівень охорони людської гідності. отримані

дисертантом висновки, зокрема, в межах виокремлених підрозділів 1.1 та 2.1. дисертаційного дослідження, мають переважно загальний характер. Тому на нашу думку, для їх практичного застосування у законодавчій роботі вони потребують доопрацювання у контексті подальших наукових досліджень.

У цілому висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження. Здобувач Марченко Михайло Андрійович володіє достатніми теоретичними знаннями, вдало аналізує проблемні питання, аргументовано та критично їх оцінює. Він проявив необхідні здібності до самостійного проведення науково-дослідницьких робіт на належному науково-теоретичному і методологічному рівні.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Представлена М.А. Марченком дисертаційна робота на тему «Формування і розвиток юридичної категорії «гідність» (порівняльно-правовий аспект)» є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому було отримано нові науково обґрунтовані результати, спрямовані на досягнення мети, якою є з'ясування сутності, природи та призначення категорій гідності та справедливості як складових права і моралі в контексті сучасного демократичного правового розвитку у контексті завдань європейської інтеграції.

Вищезазначене дає підстави для висновку, що дана дисертаційна робота відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами від 03 квітня 2019 року № 283), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами від 21.03.2022 р. №

341), а її автор – Марченко Михайло Андрійович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії зі спеціальності «081-Право».

**Доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України**

Петришин О.В.